

Віра Сулима

СЛОВО ПРО ВИДАТНОГО ДОСЛІДНИКА “СЛОВА”

В історію Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України окремою промовистою сторінкою вписаний науковий доробок Леоніда Єфремовича Махновця (1919 – 1993) – видатного вченого, літературознавця, історика, археолога, перекладача.

Ветеран Другої світової війни, випускник Київського університету, в 1950 р. Л. Махновець захистив кандидатську, а з перебігом років і докторську дисертації; остання в 1964 р. вийшла книжкою “Сатира та гумор української

прози XVI – XVIII століть”. Як співробітник Інституту літератури Л. Махновець став автором низки важливих розділів до першого й другого томів “Історії української літератури” (Київ, 1967), зокрема й автором розділу про “Слово о полку Ігоревім”. Тоді ж побачила світ упорядкована ним збірка, куди ввійшли текст пам’ятки, її переклади та переспіви.

Не варто забувати, що 1972 р. (талановитий учений саме завершив важливе й прецікаве дослідження про біографію Григорія Сковороди) пильні ідеологічні наглядачі додали в рядках книжки вияви непоштивості й прихованого насміху на адресу російської цариці Єлизавети Петрівни.

За лихою тодішньою тенденцією автора було звинувачено в “антиісторизмі”, “буржуазному націоналізмі”, що стало підставою для звільнення його з роботи. Перегородом (не без тиску закордонної наукової громади) Л. Махновця зарахували в науковий штат Інституту археології АН УРСР, у стінах якого видатний учений багато зробив для розвитку як історичної науки, так і філології: у 1989 р. він опублікував у власному перекладі скрупульозно прокоментований “Літопис Руський (за Іпатіївським списком)”, за що 1990 р. був удостоєний Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка.

Паралельно з роботою над літописом невтомний дослідник розшифровував магічно привабливі тематичні вузли “Слова о полку Ігоревім”, а в 1984 р. вперше висловив власну версію щодо Володимира, сина галицького князя Ярослава Осмомисла, як найімовірнішого автора твору, невдовзі ґрунтовно й усебічно вмотивовану в його монографії “Про автора “Слова о полку Ігоревім” (Київ, 1989).

Практично одночасно з Л. Махновцем письменник і науковець С. Пушик (він тоді працював над поетичним перекладом “Слова о полку Ігоревім”), також звернув увагу на особу цього молодого галицького князя.

У заданій монографії Л. Махновець засвідчив глибоку обізнаність у проблемі, розгортаючи на початку дослідження масштабну панораму історії пошуків автора твору. Він визнавав свою книжку як таку, що належить “до більш як трьох тисяч інших праць на тему вікопомного шедевра” [1, 238]. Дослідників XIX – XX ст., котрі шукали автора анонімною пам’ятки, було ледь не півсотні.

Одні вчені з’ясовували походження чи соціальний стан гіпотетичного автора – за різними здогадами, він міг бути й киянином, і галичанином, і чернігівцем, міг бути придворним чи мандрівним співцем, онуком Бояна чи половцем-оповідачем та навіть священиком. Інші наважувалися називати ім’я автора “Слова”, вишукуючи його серед історичних осіб того часу: ним міг бути і книжник Тимофій з Іпатіївського літопису, і син тисяцького й конюх, який схилив Ігоря до втечі з полону, і легендарний Боян, і славетний співак Митуса, згадуваний в Іпатіївському літописі, і співець Ходина, і тисяцький Рагуїл Добринич, і київський боярин – літописець Петро Бориславич; автором називали й головного героя твору новгород-сіверського й чернігівського князя Ігоря Святославича; відпрацьовували й версію авторства київського князя Святослава Всеволодовича.

О. Мишанич наголошував на тому, що важливими етапами на шляху до побудови власної версії була робота Л. Махновця над перекладом і коментуванням “Літопису руського”, над виданнями тексту “Слова” і його перекладів, а особливо – укладання родоводу “руських князів, починаючи від Рюрика”; на часи “Слова”, зазначав учений, у Русі жило “9-те, 10-те й 11-те покоління – усього 299 князів, княгинь, княжичів, князівен і княжат” [1, 30].

Леонід Махновець

У цьому середовищі Л. Махновець і шукав людину книжну, здібну до слова, музики, обізнану в усіх державних справах, близьку до більшості князівських родин, надто до тих, що правували на Київській, Чернігівській, Новгород-Сіверській землях.

Своїми прямими попередниками Л. Махновець уважав тих, хто дійшов до розуміння, що автором такого твору міг бути *князь* чи був *лише князь*: В. Ржига (1934), М. Шарлемань (1950-ті роки), В. Чивіліхін (1984). Також важливими були припущення О. Орлова, А. Петрушевича, М. Зарубіна та ін. про ймовірного автора “Слова” – вихідця саме з Галичини. Підкріплюють версію українського дослідника і спостереження Д. Лихачова, який у тексті пам’ятки бачив близькість автора твору до Ігоря Святославича і Святослава Київського. “І. П. Єрьомін (1950), – зазначав Л. Махновець, – висловив думку, що автор “Слова” міг бути навіть родичем когось із найближчого кола Святослава київського. О. В. Соловйов (1948) висунув науково плідну ідею про родинно-сімейну тематичну настанову автора “Слова”. <...> Б. О. Рибаків (1971) підвів основу під дату, місце та обставини першого звучання “Слова” – 15 серпня 1185 року у Києві, на урочисто-державному акті у великого князя київського Святослава Володимировича на честь повернення з полону Ігоря Святославича” [1, 238–239]. Вельми важливим є опертя Л. Махновця на відповідні суголосні спостереження інших знавців, котрі зусібіч прокладали стежки до особи ймовірного автора “Слова”, а підсумково стають багатоголосим “так” на підтвердження його гіпотези.

Рішуче обстоюючи правомірність версії Л. Махновця, її фактографічне підґрунтя, чітку логіку, досягнення археології й солідність аргументації, О. Мишанич писав, що значення цієї праці важко переоцінити: “По-перше, вона вибиває ґрунт з-під ніг скептиків, сумніви щодо часу написання “Слова” тепер повністю відпадають. По-друге, вона примушує по-іншому подивитися на ідейно-художній зміст твору, його жанрову природу, систему образів, співвідношення в ньому поганського та християнського елементів. По-третє, вона ставить твір у контекст доби, конкретних міжкнязівських стосунків, пояснює цілу низку так званих “темних” місць у тексті, спонукає іншими очима дивитися на єдність земель Давньої Русі та характерний для XII століття процес феодального роздрібнення” [2, 31–32].

У розлогіму розділі книги “Галицький Осмомисл Ярослав і родовід генія” автор версії показав, що Володимир Ярославич (1151 – 1198) був сином галицького князя Ярослава Осмомисла, онуком Ольги Юріївни, галицької княгині, дочки Юрія Довгорукого, отже, правнуком великого князя київського Юрія Довгорукого і праправнуком Володимира Мономаха; тобто автор “Слова о полку Ігоревім” походив із роду княгині Ольги.

Рідна сестра Володимира Ярославича – Єфросинія Ярославна була дружиною новгород-сіверського князя Ігоря Святославича, сам Володимир Ярославич мав дружину Болеславу – доньку Святослава Всеволодовича, київського князя, героя “Слова”. У розділі книжки “Удома, в землі галицькій” можна прочитати контраверсійні уточнення стосовно імені Єфросинія, яке, на думку дослідника, достовірно не підтверджується; не менш детективні версії висловлено й про долю Болеслави. Історія життєвих митарств самого Володимира Ярославича – це захопиви мандри князя-ізгоя. Його доля, кажучи словами Л. Махновця, “не різнилася від долі смерда, а психологічно була ще гіршою” [1, 239]. Шукаючи прихисток то в одного удільного князя, то в іншого, зазнаючи поневірянь, нещасливий князь урешті дістався до Чернігівщини. У Путивлі його тепло вітали зять Ігор і сестра Ярославна. Цінним набутком тих мандрів молодого галицького князя землею Руською стало знайомство з

тодішнім людом і знання про реальні біди й загрози, які переповнювали життя простих русичів.

Дослідник писав: *“У силу цього та іншого, Володимир Ярославич – і це свідчить “Слово” – став над діями, ідеями та прагненнями свого соціального стану. А в тій конкретно-історичній ситуації, коли злобою дня було всенародне горе Руської землі внаслідок постійних ворожих навал, що пљундрували рідну землю, треба було виступати речником єднання всіх сил для оборони й захисту вітчизни. Ось у такій обстановці кінця літа 1185 року і прозвучало “Слово о полку Ігоревім”, звернене до всіх, хто мав силу і міг організувати оборону Русі, з’єднатися і дати мир і спокій рідному народові, який хотів одного – жити і трудитися. Прозвучало воно із самого державного верху – із великокняжого терема в Києві, де було осереддя верховної влади”* [1, 239]. Ці слова, які так гостро й болісно резонують із сьогоднішніми реаліями України, цитуємо на спомин про видатного вченого, великого патріота, самовідданого дослідника киеворуської книжності Леоніда Єфремовича Махновця, який розумів, що *“свій час потребує слуги свого”* й відслужив своєму часу й народові сповна.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Махновець Л.* Про автора Слова о полку Ігоревім. – Київ, 1989.
2. *Слово о полку Ігоревім” та його поетичні переклади й переспіви в українській літературі.* Вид. підгот. чл.-кор. НАНУ О. Мишанич. – Харків, 2003.

Отримано 8 жовтня 2018 р.

м. Київ

